

Libor Vodička / Sametová revoluce pohledem teatrologie – východiska zkoumání a základní bibliografie

Události podzimu a zimy roku 1989 v Československu jsou v novodobých dějinách mezníkem zásadního významu, proto vyvolaly zájem společenských vědců, publicistů i laické veřejnosti u nás i v zahraničí. Bibliografický seznam čítá stovky položek, z nichž pochopitelně největší část tvoří politologicky a historiograficky orientované studie či větší syntetické práce zabývající se rozkladem politické moci a přechodem od totalitarismu komunistického typu s administrativně řízeným hospodářstvím k demokratickému parlamentarismu s tržní ekonomikou. Základní sumář literatury nalezneme v kapitole „Sametová revoluce“ v publikaci Milana Otáhalo *Normalizace 1969–1989 – příspěvek ke stavu bádání* (s. 79–85). Potřebnou je i příručka *Československá cesta k demokracii: chronologie událostí 1985–1989* (red. Milena Janišová, Vilém Prečan, 1999).

Problematiku zrodu Občanského fóra v Praze, jeho postupný vývoj od prvního setkání hlavních politických hráčů v Činoherním klubu, přes volbu prezidenta Václava Havla, svobodné volby v červnu 1990, až po rozklad, rozpad a konec OF v dalším období zpracoval Jiří Suk v obsáhlé publikaci *Labyrintem revoluce* (2003). Antologie přepisů zvukových záznamů politických jednání zástupců moci s Občanským fórem *Zrychlený tep dějin – Reálné drama o deseti jednáních* (1991), kterou edičně připravil dlouholetý tajemník Václava Havla Vladimír Hanzel, nás podrobně seznamuje s průběhem některých jednání moci s představiteli stávkujících studentů a Občanského fóra.

Sondami do hlubších vrstev této problematiky jsou historiografické studie Milana Otáhalo *Podíl tvůrčí inteligence na pádu komunismu* (1999) a Miroslava Vaňka *Ostrůvky svobody: kulturní a občanské aktivity mladé generace v 80. letech v Československu* (2002). O působení některých občanských iniciativ a formování uměleckého a intelektuálního podzemí píše v knize *Sameto-*

vi filozofové: podzemní univerzita v Československu a role Vzdělávací nadace J. Husa v letech 1979–1989 (1999) anglická bohemistka Barbara Day. Úlohou, postavením a vlivem některých kulturních organizací – klubů, koncertních sálů a zařízení staggionového typu se ve své studii „Pražská kulturní zařízení“ zabývá Gabriel Tkáč (*Sociologický časopis* 35, 1999, č. 2, s. 219–231).

Sociologicky zaměřená literatura se v souvislosti s naším tématem zabývá především ekonomickými, psychologickými a politickými předpoklady zrodu „revoluční situace“, sociálním rozvrstvením v průběhu normalizace a stavem „elit“, proměnou mentality v průběhu druhé poloviny 80. let atd. Těmito konsekvencemi se zabývá např. Ivo Možný: *Proč tak snadno* (1991), Jiří Kabele: „Československo na cestě od kapitalismu ke kapitalismu: Pokus o participativní sociologii“ (*Sociologický časopis* 28, 1992, č. 1, s. 4–21), Piotr Sztompka: „Pohled zpět: rok 1989 jako kulturní a civilizační zlom“ (*Sociologický časopis* 32, 1996, č. 1, s. 5–20) či Ladislav Holý: *Malý český člověk a velký český národ* (2001).

Pro naše potřeby je zásadní orientace v problematice kulturního a uměleckého disentu i v tom, v jaké situaci se na konci osmdesátých let nacházely oficiální kulturní a umělecké instituce. Základními příručkami jsou syntetické přehledové publikace Josefa Alana (ed.): *Alternativní kultura* (2001) a Pavla Janouška (ed.): *Dějiny české literatury 1945–1989* (2007, 2008).

Náhled na události v Československu roku 1989 z hlediska teatrologie či kulturní antropologie zásadně otevírají příspěvky Petra Oslzlého („Revoluce českých divadel – divadelnost české revoluce“, *Revue otevřené kultury* 1, 1990, č. 3, s. 17–23; „Divadlo ve svatém kruhu?“, *Proglas* 6, 1995, č. 1, s. 26–28) a Iva Osolsobě („Role divadla v sametové revoluci“, *Divadelní revue* 8, č. 1, s. 78n.). Zcela ojedinělým pramenem je publikace dokumentů a osobně laděných komentářů a vzpomínek *Semafor ve stávce...* (ed. Jiří Datel Novotný, 1990); východiskem k teatrologickému bádání jsou pak zejména týdeník *Scéna* a čtvrtletník Svazu českých dramatických umělců *Dramatické umění*, které v týdnech a měsících bezprostředně po listopadu 1989 publikovaly řadu dokumentů a článků vztahujících se k událostem a roli divadelních tvůrců a divadla v nich. Také časopis *Svět a divadlo*, vycházející od počátku roku 1990, se v prvních dvou letech k událostem opakovaně vracel, ať již formou publikování fotografií a článků, nebo rozhovory s některými aktéry.

V tomto okamžiku jsou ovšem pro teatrology hlavním pramenem poznání audiovizuální dokumenty z tohoto období, zejména reportáže i záznamy z demonstrací a z jednání politických špiček s občanskými iniciativami, ale také z ulic českých a slovenských měst (archiv České televize, televizní dokumenty). Ojedinělým počinem byl pak tzv. *Originální Videojournal* – audiovizuální zpravo-

daj, který se šířil na videokazetách formou „samizdatu“, obdobně jako literatura za železnou oponou. Vznikl z potřeby domácí i exilové opozice referovat o nezávislých a ineditních kulturních aktivitách i o činnosti tvůrců, kteří nepatřili mezi zakázané, ale o jejich tvorbě oficiální média referovala zkresleně, sporadicky či vůbec. Nulté číslo bylo vydáno na počátku roku 1988, do listopadu 1989 bylo natočeno sedm dílů, každý o rozsahu kolem dvou hodin, kromě toho i zvláštní pořady mimo tuto sérii. Událostem listopadu 1989 a stávce divadelníků je věnováno *Zvláštní vydání se záběry setkání divadelníků, studentů a zástupců disentu v Realistickém divadle 18. 11. 1989, v Činoherním klubu 19. 11. 1989* atd.

Cenným zdrojem poznání jsou publicistické i osobně laděné reportáže, vzpomínky a paměti aktérů a účastníků organizace stávky a politických jednání, např. T. G. Ashe (*Rok zázraků*, 1990), Michala Horáčka (*Jak pukaly ledy*, 1990) a Václava Bartušky (*Polojasno: Pátrání po vinících 17. listopadu*, 1990; stejnojmenný TV film, ČT 1999, režie Filip Renč). K událostem studentské stávky a její organizace na akademické půdě – v obou případech brněnských fakult – se ve svých knižně publikovaných vzpomínkách vrací např. Zdeněk Kožmín (*Obtisky*, 1998) či Dušan Šlosar (*Jaké hlavy, takový jazyk*, 2008).

Určujícím pramenem pro rekonstrukci událostí v divadlech, ve studentském hnutí i v občanském sektoru jsou publikované rozhovory aktérů a účastníků. Z nich lze na jedné straně interpretovat chronologii jednotlivých kroků a rozhodnutí prvních dnů, ba hodin od zákroku policejních sil proti studentům a veřejnosti na Národní třídě, na druhé straně je rovněž možné z některých popisů vycházet při rekonstrukci prvků ostenze a teatrality v sametové revoluci. Publikací rozhovorů s vybranými aktéry studentské a divadelní stávky je kniha Zdeňka Hvízďaly: *Výslech revolucionářů z listopadu 1989* (1990; rozhovory s Pavlem Lagnerem, Petrem Oslzlým, Karlem Steigerwaldem, Karlem Králem, Martou Kubišovou, Jaroslavem Hutkou a dalšími). Aplikováním metody „oral history“ se vyznačují publikace Miroslava Vaňka a jeho spolupracovníků z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR (*Sto studentských revolucí. Studenti v období pádu komunismu – životopisná vyprávění*, 1999.)

V neposlední řadě je nutné vycházet ze zpravodajství v denním tisku, zejména z pražského (a z krajských mutací): *Svobodného slova*, *Lidové demokracie*, *Mladé fronty*, *Zemědělských novin*, *Rudého práva* aj. Naši pozornosti by neměla uniknout ani ineditní edice *Lidových novin* (1988–1989), ty od prosince 1989 vychází jako řádný český deník celostátního dosahu. Elektronickou podobou obou samizdatových ročníků je možno nalézt na internetu (viz <http://www.lidovky.cz/historie-obrazem.asp>). Z týdeníků je pro naše bádání relevantním pramenem především *Mladý svět*. Pro rekonstrukci dění v regi-

onech můžeme vycházet z místního tisku, např. deníků *Večerník Brno*, *Rovnost*, *Naše pravda* (Zlín), *Slovácká jiskra* (Uherské Hradiště), *Nová Svoboda* (Ostrava) atd.

Bezprostředně po událostech byla vydána celá řada publikací obrazového charakteru dokumentaristicky zachycující politická jednání mocenských špiček s občanskými iniciativami, demonstrace a pouliční akce, případně dokumentující projevy lidové kreativity, podílející se na přesvědčovací kampani v prvních dnech stávkový (plakátová válka) i performativní prvky a projevy (živé řetězy, happeningy aj.). Za všechny jmenujme příručky *Tady a teď* (ed. Jiří Tichý, 1990; snímky ČTK a agentury Radost), *Československo '89* (ed. Vladimír Birgus, 1990), *Konec normalizace* (Jiří Černý – Lukáš Kliment, 1990), *Něžná revoluce v pražských ulicích* (ed. Jan Halada – Mirko Ryvola, 1990) a *Svědectví pražských zdi* (Petr Nový, 1990).

Zcela ojedinělým edičním počinem je *Sametová čítanka 1989* – sborník literatury, fotografií a kreseb (ed. Pavel Janáček, 1990), dokumentující tvorbu občanů iniciovanou touto historickou událostí.

Úkolem další fáze teatrologického výzkumu bude rekonstrukce událostí v jednotlivých divadlech. V tomto okamžiku byla provedena základní rešerše dokumentů a archivního materiálu, z níž vyplynula torzovitost zpracování a nedostatečná péče o archivní zdroje, a to jak v centrálních institucích, tak v jednotlivých divadlech. Mnohé dokumenty byly nenávratně ztraceny. Důvodem je nejen malá pozornost fenoménu soudobých dějin, ekonomické důsledky transformačního procesu (privatizace, zánik některých souborů a divadel), ale řadu divadelních či osobních archivů zničily také katastrofální povodně, zejména v letech 1997 a 2002.

Rešeršní průzkum odhalil zejména nedostatek fotografické a obrazové dokumentace, která by se týkala přímo divadel – někdy právě těch, které byly pro organizaci stávkového hnutí zásadní. V nejbližším období bude nutné oslovit žijící fotografy, podílet se na identifikaci a katalogizaci jejich archivního fondu a podniknout příslušné kroky pro záchranu fotografických dokumentů.

Dalším krokem bude realizovat systematickou rekonstrukci role a podílu jednotlivých divadel a divadelníků v sametové revoluci. V tomto okamžiku nelze považovat vydaný či sebraný materiál za dostačující, a to nejen v rámci centra revoluce, pražských divadel a pražských divadelních tvůrců, ale ještě více regionů, kde divadla byla v prvních dnech jediným místem skutečného odporu proti režimu a oporou šíření informací o studentské stávce, divadelníci pak prvními iniciátory formování občanských aktivit. Základní metodou této fáze výzkumu bude aplikace orální historie: osobní svědectví akté-

rů a účastníků se stanou východiskem pro analýzu, rekonstrukci a následnou interpretaci.

Institucionální a lidskou základnou takto orientovaného teatrologického bádání jsou univerzitní pracoviště. Do této chvíle bylo v Kabinetu divadelních studií při Seminári estetiky FF MU v Brně iniciováno několik oborových a bakalářských diplomových prací. Bakalářská práce Gabriely Hájkové „Role brněnských studentů a divadelníků v tzv. sametové revoluci“ vznikla a byla obhájena na půdě Historického ústavu FF MU (před ní autorka obhájila oborovou práci předloženou v KDS SE); v roce 2009 vznikla a byla obhájena bakalářská práce Lucie Michelové „Průběh sametové revoluce v roce 1989 v divadlech ve Zlíně a v Uherském Hradišti. Další témata jsou vypsána. Součástí této kolektivní práce je sběr a uložení příslušných dokumentů či jejich funkčních kopií. V současné době je zde uloženo několik stovek originálních dokumentů písemné či obrazové povahy (letáky, prohlášení, petice, dobový tisk, studentské zpravodaje aj.), asi 15 hodin audio zápisů osobních svědectví ve formátu MP3 a více než 5 hodin audiovizuálních nahrávek (*Rozrazil 1/88 – O demokracii, Rozrazil 2/88 – Občanské fórum, Zvláštní vydání OV*).

Na půdě Katedry divadelní vědy FF UK v Praze byl v roce 2008 realizován projekt „Divadlo a revoluce 1989 (interdisciplinární přednáškový cyklus)“, podpořený grantovými prostředky Fondu rozvoje vysokých škol (č. 1134) MŠMT České republiky. V rámci tematicky komponovaného cyklu přednášek a seminářů vystoupili sociologové Prof. PhDr. Jiří Kabele, Ph.D., Prof. PhDr. Miloslav Petrusek, CSc., Mgr. Marcel Tomášek, Mgr. Jan Balon, Ph.D., historici Mgr. Jitka Svobodová, Doc. PaedDr. Miroslav Vaněk, Ph.D. a teatrologové Mgr. Libor Vodička, Ph.D. a Doc. PhDr. Vladimír Just, CSc. V rámci tohoto projektu vzniklo několik studentských seminárních prací: *Realistické divadlo* Hany Jirkalové, *Středočeské divadlo Kladno* Kláry Kadlecové, *Studio Ypsilon* Zdeňka Kováře, *Divadlo na tahu* Petry Mocové a *Činoherní klub* Lindy Petákové. Rozpracovány zatím zůstaly práce Michaely Korcové *Léblovo JELO* a Magdaleny Pantákové *Divadelní pouť*, z níž autorka chystá diplomovou práci.